

GYÓRI ÁGNES – BALOGH KAROLINA¹

HOGYAN FÜGG ÖSSZE A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZINTJÉNEK GENERÁCIÓK KÖZÖTTI ELTÉRÉSÉVEL?²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.1.1>

ABSZTRAKT

A tanulmány központi kérdése, hogy a generációk által elért legmagasabb iskolai végzettség összevetésével mért intergenerációs iskolai mobilitás hogyan függ össze az egyén társadalomban való integráltságával az integráció egyes elkülöníthető színterein. Annak ellenére, hogy az iskolai mobilitás széles körben kutatott terület, kevés példát találunk arra, hogy azt az egyéni társadalmi integráció magyarázó változójaként részletesen vizsgálják. Kutatásunk hozzáadott értékét nemcsak az egyéni integráltság széleskörűen értelmezett dimenziói és az iskolai mobilitás közötti összefüggés vizsgálata jelenti, hanem az is, hogy az iskolázottság intézményi expanziójának megfeleltethető kohorszokként igyekszik bemutatni az integrációs mintázatok eltéréseit. Elemzésünkhöz a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Kiválósági Együttműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt keretében, országosan reprezentatív mintán készült kérdőíves felvétel adatait használtuk (N=2700). Szekunder elemzés, kifejezetten az intergenerációs iskolai mobilitás és az egyéni társadalmi integráció különféle konstellációit kutatja a meglévő adatforrás felhasználásával.

Kulcsszavak: intergenerációs iskolai mobilitás, iskolázottság, származás, integráció

HOW DOES SOCIAL INTEGRATION CORRELATE WITH INTERGENERATIONAL DIFFERENCES IN EDUCATIONAL ATTAINMENT?

ABSTRACT

The main question of the study is how intergenerational educational mobility relates to an individual's integration into society. Mobility is measured by comparing the highest educational attainment of the different generations. Although educational mobility is a widely researched field, there are only a few examples of it being examined in detail as an explanatory variable of the individual's social integration. The added value of our research is on the one hand the examination of the relationship between the broadly interpreted dimensions of individual integration and educational mobility, and on the other hand an analysis of the differences between integration patterns by cohorts corresponding to the institutional expansion of education. We used the data of a questionnaire survey administered to a nationally representative sample within the framework of the Mobility Research Center project of the Hungarian Academy of Sciences' (MTA) Excellence Cooperation Program. The secondary analysis specifically explores the different patterns of intergenerational educational mobility and individual social integration using the same data source.

Keywords: intergenerational educational mobility, education, social background, integration

¹ Győri Ágnes tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet. Balogh Karolina tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

² A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projektje keretében készült (a projekt vezetője: Kovách Imre).

HOGYAN FÜGG ÖSSZE A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZINTJÉNEK GENERÁCIÓK KÖZÖTTI ELTÉRÉSÉVEL?

BEVEZETÉS

A szociológiai szakirodalom a társadalmi mobilitási folyamatokat mindenekelőtt abból a szempontból értékeli, hogy mekkora esélyük van az egyéneknek arra, hogy – a származási és/vagy elért – társadalmi-gazdasági pozíciójukon változtassanak. Napjaink mobilitásvizsgálatai nem is elsősorban a nemzedéken belüli (karrier-) mobilitás trendjeivel foglalkoznak, hanem a nemzedékek közötti mobilitási esélyek változásával, vagyis azzal, hogy a szülők társadalmi-gazdasági státuszához (SES) képest milyen valószínűséggel javul vagy romlik – esetleg nem változik – a következő nemzedék helyzete. A nyitott társadalmakban a nagyobb mértékű mobilitásnak köszönhetően, a szülő státusza kevésbé határozza meg, hogy a gyermek milyen társadalmi helyzetbe kerül, ami inkább pozitív következményként értelmezhető, szemben a nagymértékben immobil, zárt társadalommal, melyben a szülő társadalmi pozíciója kijelöli a gyermek által elérhető társadalmi státuszt.

A legújabb mobilitáskutatások – akár a fejlett, akár a kevésbé fejlett gazdaságú társadalmak állnak vizsgálatuk fókuszában – arra hívják fel a figyelmet, hogy nemzedékről nemzedékre csökken annak az esélye, hogy az egyén elérje a szülők jövedelmi színvonalát, ami – más mobilitási tényezőket (például: foglalkozás, életkörülmények, iskolázottság) figyelmen kívül hagyva – a lefelé mobilitás esélyét vetíti előre. Ez a mobilitás mértékének csökkenésével a társadalmak „zártabbá” válásához, az esélyegyenlőtlenségek növekedéséhez vezet (Chetty et al. 2014, Blanden et al. 2002, Bukodi et al. 2017, Jackson–Evans 2017). Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján Magyarország a legzártabb európai társadalmak közé tartozik, az uniós tagállamok közül csak Görögországban alacsonyabb a mobilitás volumene (Bukodi et al 2017: 38).

A társadalmi mobilitási folyamatok nyilvánvalóan alakítják az egyének társadalmi integrációját. E hatásmechanizmus feltárására irányuló kutatások száma azonban kevés, pedig kulcsfontosságú annak megismerése, hogy a felfelé vagy lefelé mobil egyének integráltsága hogyan változik. A témával kapcsolatos – az utóbbi időben egyre gyakrabban előforduló – kvantitatív vizsgálatok elsősorban a társadalmi mobilitás személyes kapcsolatokra és szubjektív jóllétre, illetve pozitív életminőségre gyakorolt hatására fókuszáltak (Chan 2018, Houle–Martin 2011, Nikolaev–Burns 2016), és azt találták, hogy a mobil egyéneknek több baráti kapcsolatuk van, és munkájukkal, életükkel is elégedettebbek mint a nem-mobilok. Néhány, főként interjúkra, önéletrajzi írásokra támaszkodó kvalitatív kutatás (Lareau 2015, Lee–Kramer 2013) elkülönülést valószínűsít: a mobil egyének – kiszakadva korábbi személyes kapcsolataikból – nehezebben tudnak szoros, közeli kapcsolatokat kialakítani és izolálttá válhatnak. Mindezek mellett születtek olyan kvalitatív munkák is az elmúlt években, melyek azt bizonyítják, hogy a felfelé irányuló mobilitás nem jár együtt a társas kapcsolatok elvesztésével (Reay et al. 2009).

A legtöbb vizsgálat abból indul ki, hogy a társadalmi helyzet a munkaerő-piacon betöltött pozícióval azonosítható, és mivel ez erősen determinálja a gazdasági és a társadalmi státuszt is, ezért a vizsgálatok elsősorban a szülők és gyerekeik foglalkozása közötti elmozdulásra fókuszálnak. A *foglalkozási mobilitás* mellett ugyanakkor

lényeges az elért *iskolai végzettség* szerepe is, hiszen az egyéni életút során a szülők és gyermekeik foglalkozása közé közvetítőként beékelődik a társadalmilag intézményesített képzés rendszere (Róbert 1986, 2018). A foglalkozást erősen befolyásoló hatása miatt az iskolai végzettség önmagában is a mobilitási vizsgálatok alapjául szolgálhat, sőt egyes érvelések szerint a munkaerő-piaci működés torzító hatásának kiszűrésével a leginkább megbízható eredményt adja az egyes generációk társadalmi helyzete közti eltérésekről (Chevalier et al. 2003, Schneebaum et al. 2014). Az iskolai mobilitás kutatása során természetesen tekintettel kell lenni az oktatási rendszer strukturális változására vagy például az oktatási expanzióra.

Tanulmányunkban az iskola mint intergenerációs mobilitási csatorna és a társadalmi integráció összefüggésének elemzésekor nemcsak a kulturális tőkéhez kapcsolódó mintázatokat vizsgáljuk, hanem magát a mobilitást mint a társadalmi integrációt befolyásoló, elősegítő mechanizmust is értelmezzük. Vajon eltér-e az alacsony származású szülők mobil és immobil gyerekeinek társadalmi integráltsága? Az alapfokú végzettségűek alacsony származási csoportjából érkezők felfelé mobilitása vajon jelentősebb változást eredményez-e az integrációban, mint az alapfoknál magasabb végzettségű szülő felfelé mobil gyermekei körében? A szülők iskolai végzettségéhez képest két- vagy többlépcsős felfelé irányuló mobilitás a társadalmi integráció mely „színtereit” erősíti? A kapott válaszoknak mind oktatás-, mind szociálpolitikai relevanciája is van, hiszen a társadalmi integráltság a jóllét feltétele.

A tanulmány a következő struktúrát követi: az első részben a kutatásunk szempontjából releváns elméleti és szakirodalmi előzményeket tekintjük át. Az adatok és változók részben bemutatjuk a felhasznált adatbázist, az elemzésben használt változókat és ismertetjük kutatási kérdéseinket/hipotéziseinket. A tanulmány elemző részében a társadalmi integráció különböző szegmenseit magyarázó regressziós modellekből kapott együttműködőket mutatjuk be. Végül a következtetések részben összefoglaljuk a kapott eredményeket és vázoljuk a további kutatási irányokat.

1. ELMÉLET ÉS HÁTTÉR

Elemzésünk fókuszában a generációk közötti iskolai mobilitás társadalmi integrációt befolyásoló szerepe áll. Mivel – mint a bevezetőben is említettük – ezt a kapcsolatot eddig kevés kutatás vizsgálta, ebben a fejezetben az iskolai mobilitás témakörét vizsgáló, tanulmányunk szempontjából releváns elméleti felvetéseket és kutatási előzményeket mutatjuk be.

Mind a bevezetőben említett foglalkozási mobilitás-kutatások eredményei, mind az iskolai mobilitással foglalkozó empirikus kutatások a magyar társadalom zártságát támasztják alá (Chevalier et al. 2003, Blanden 2013, Schneebaum et al. 2014, Róbert 2018). Sőt a legújabb elemzési eredmények (Róbert 2018) arra hívják fel a figyelmet, hogy a 2008-as gazdasági válságot követően a mobilitás mértékében további visszaesés történt. A társadalom bezáródását támasztja alá az is, hogy a legfeljebb nyolc osztályt végzett apák gyermekeinek 60 százaléka szintén csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik, míg a diplomás apák gyermekeinek 74 százaléka szerez diplomát (Balogh et al. 2019).

A mobilitási folyamatok értékelésekor a kiindulópont, az első indikátor a szülők státusza. Empirikus kutatások eredményei évtizedek óta azt mutatják, hogy a család társadalmi pozíciója erősen meghatározza a

gyerek(ek) iskolai végzettségét. Coleman már 1968-ban megfogalmazta, hogy a gyerekek iskolai teljesítményét alapvetően befolyásolja a családjuk anyagi helyzete, a családtagok iskolázottsága, illetve az általuk megteremtett tanulást ösztönző környezet elérhetősége (például, hogy mennyi könyve van otthon a családnak), valamint a gyerek jó iskolai teljesítményben való érdekeltségük. Coleman a családi háttér hatását abban látta igazoltnak, hogy az ugyanabban az iskolában tanuló, de eltérő szocioökonómiai háttérű gyerekek között sokkal nagyobb a tanulmányi különbség, mint a különböző iskolákban tanuló, de hasonló szocioökonómiai háttérű gyerekek teljesítménye között. Az összefüggést az magyarázhatja, hogy a jobb anyagi helyzetben levő családok többet tudnak gyermekük oktatásába fektetni (Becker–Tomes 1986), illetve a tanulást ösztönző képességük is jobb, hiszen magasabb elvárásokat támasztanak gyermekük iskolai teljesítményével kapcsolatban, és az ehhez szükséges környezetet is könnyebben kialakítják számukra (Entwistle–Alexander 1992).

A családi háttér jelentős szerepének és az ebből következő társadalmi determináltság kontextusában fogalmazódott meg az az igény – egyszersmind társadalmi igazságossági, méltányossági kritérium –, hogy az oktatáshoz való hozzáférést mindenki számára egyenlővé kell tenni, úgy, hogy az oktatás intézményi rendszere képes legyen kiszűrni, semlegesíteni a családi háttér befolyásoló hatását, s így a mobilitás egyik meghatározó csatornájává lépjen elő.

Az iskola társadalmi mobilitásban betöltött szerepét vizsgáló kutatások elsősorban az egyenlőtlenségek csökkentésének oldaláról közelítik a kérdést, és a kormányzat szerepét hangsúlyozzák: milyen szervezetrendszerben működtetik az oktatást (Chevalier et al. 2003, Checci 1999), illetve mennyi pénzt fordítanak működtetésére (Blanden 2013). Azért, hogy az oktatási rendszer az elméletben is meghatározott, a társadalmi egyenlőtlenséget kezelő funkcióját betölthesse, a gyakorlatban az iskolarendszernek felkészültnek kell lennie az eltérő szociális és kulturális háttérű gyermekek oktatására. Olyan oktatási, képzési utakat kell kínálnia a tanulóknak a kisgyerekkortól az iskoláztatás befejezéséig, hogy a tanuló a képességeinek, érdeklődésének megfelelően tudjon tovább haladni, – iskolát vagy képzést váltani – és lehetőségeit ne zárja el intézményi és/vagy társadalmi helyzetéből eredő korlát.

Az oktatási rendszerekben két eltérő intézményi tendencia, illetve pedagógiai filozófia vált meghatározóvá. A szelektív iskolarendszer kiindulópontja, hogy az eltérő képességű és tehetségű gyerekeket elkülönítve kell nevelni, hogy a hasonló képességű gyerekek együtt, azonos ütemben haladjanak és részesüljenek igényeiknek megfelelő oktatásban. Ezzel szemben a komprehenzív irányzat a különböző adottságokkal rendelkező gyerekek együttes nevelését tartja célszerűnek a társadalmi sokféleség megismerésének és elfogadásának megtanulása végett. A szelektív iskolarendszer számos veszélyt hordoz magában, hiszen lehetőséget teremt arra, hogy a tanulók ne teljesítményük alapján, hanem egyéb társadalmi szelekció alapján kerüljenek kiválasztásra, ami az oktatási rendszer bemerevedését okozhatja, kontraproduktívan felerősítve a már amúgy is létező társadalmi egyenlőtlenségeket (Nahalka 2003). A komprehenzív iskolarendszer integráló szemléletén keresztül elkerülhetőek az igazságtalan megkülönböztetések, így lehetőséget teremt arra, hogy az előnyök kamatozzanak, a hátrányok pedig kompenzálásra kerüljenek. A jól működő komprehenzív oktatási rendszer jellegéből fakadóan a generációk közötti mobilitást is jobban segíti, azonban a magyar oktatási kultúrában jelenleg elterjedt pedagógiai eszközöktől lényegesen eltérő tanítási és nevelési módszereket igényel. A magyar oktatási rendszert

erősen szelektívnek minősítik a szakemberek (Nahalka 1998, 2003, Radó 2019), melynek eredményeként az alacsony társadalmi háttérű gyerekek gyakran kiszorulnak onnan, aminek következményeként csökken az iskolai mobilitás volumene.

A családi háttér meghatározó szerepe és az oktatási rendszer egyenlőtlenséget kezelő funkciója vetette fel azt az igényt, hogy az iskolarendszer az egyik legfontosabb mobilitást segítő csatorna legyen (Coleman 1968, 1969). Bourdieu *kulturális reprodukció* tézise szerint azonban az iskola – az oktatási rendszer szelektív jellegéből fakadóan – a működése révén újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket, és az oktatási rendszerben az alacsonyabb státuszú, eltérő kulturális tőkével rendelkező családok gyerekei hátrányba kerülnek, ezzel újratermelve az egyenlőtlenséget (Bourdieu 1978).

A bourdieu-i elmélet ellenőrzésének kvantitatív hagyományait Paul DiMaggio munkássága alapozta meg (Davies–Rizk 2017). Kutatási eredményei egyfelől megerősítették a kulturális tőke³ mobilitásban betöltött jelentős szerepét, másfelől azt is, hogy nem kizárólag csak a különbségek újratermelését szolgálhatja, hanem a megszerzett kulturális tőke elősegítheti az egyének hátránykompenzálását, különösen az alsó osztályok esetén. A szülői háttér kulturális erőforrásként csak részben meghatározó. Ha ugyanis a középiskolai évek alatt sikerül gyarapítani a kulturális tőkét, akkor az korrigálhatja a származás hatását, segítve az egyént az előnyösebb társadalmi pozíció megszerzésében. A *kulturális mobilitás* elmélete szerint tehát az alsó társadalmi rétegbe tartozó gyerekek tudják a legnagyobb haszonnal kamatoztatni a megszerzett kulturális erőforrásokat (DiMaggio 1982).

De Graaf és munkatársai (2000) empirikus vizsgálatuk során a bourdieu-i elmülethez közelebb állva arra az eredményre jutottak, hogy a magas státuszú családok társadalmi helyzetének átörökítése nem a magas kulturális tőkéhez kötődik, hanem a pozíciójuk és kapcsolataik már önmagukban elegendőek ehhez. Vagyis a jelentős kulturális tőke az alacsony státuszú családok számára segít(het) a magasabb társadalmi pozíció elérésében. Vizsgálatuk igazolta, hogy magasabb státusz esetén eltűnik az összefüggés a kulturális tőke és a megszerzett iskolai végzettség között. A szerzők ezt a jelenséget státusz inkonzisztenciaként definiálták.

A hazai empirikus tapasztalatok (Blaskó 2002) azt mutatják, hogy a kulturális reprodukció és a kulturális mobilitás hatása egyszerre van jelen Magyarországon: a társadalmi hierarchia alján levő csoportoknál a kulturális tőke segíti az előrejutást, ugyanakkor a kulturális reprodukció is komoly szerepet játszik a magasabb társadalmi csoportokban. A II. világháború utáni időszakban inkább a kulturális mobilitás volt a jellemző, és a kulturális reprodukció jelensége szinte hiányzott, míg az 1960-as, 1980-as években már egyre meghatározóbbá vált az a jelenség, hogy a magasabb státuszú csoportok kulturális tőkéjüket is felhasználják pozíciójuk átörökítésében (Blaskó 2002).

Függő változónk – a társadalmi integráltság fogalom – elméleti háttere Kovách, Kristóf és Szabó (2015) átfogó tanulmányában olvasható,⁴ melyet kiegészítünk a társadalmitőke-elméletek néhány, az integráció-fo-

3 Például különböző gyermekkori kulturális tevékenység, mint a színházba, koncertre járás, illetve bizonyos kultúrához köthető eszközökkel való ellátottság, pl. könyvek száma, hangszerek, stb.

4 Kovách és szerzőtársai (2012: 30) a durkheimi tradíciókra építve társadalmi integráción olyan módokat és eszközöket értenek, amelyek révén a társadalom tagjai egymásra hatnak, kapcsolatot tartanak, megerősítik és elfogadják összetartozásukat egy közösségen belül. Hajdu (2012: 45) értelmezésében a dezintegráció a társadalom tagjai közötti bizalom- és szolidaritás-hiány, normasértés és alacsony együttműködési szint. Végül Kapitány és Kapitány (2012: 83) az integrációt egyfajta kölcsönhatásként

galom szempontjából releváns vonatkozásával. Kisfalusi (2013) átfogóan bemutatja a társadalmi tőke-fogalom értelmezését. A sok tisztázatlanság mellett konszenzus mutatkozik abban, hogy a társadalmi tőkének (egyések szerint [pl. Loury 1987] nem tőke, hanem „erőforrás”) két összetevője van: (1) a kapcsolati tőke, mely az egyénhez köthető, elsajátítható, „befektethető” s mint ilyen, az egyén számára van hozadéka, azaz tőkeként működhet; és (2) a hálózati tőke, mely lényegében közjószág, kisebb-nagyobb társadalmi csoportokhoz kötődik; a csoport tagok számára normákat, viselkedési szabályokat, szankciókat közvetít; a civil szövetkezés, a reciprocitás, a szolidaritás és a bizalom lehetővé teszi, hogy a közösség a kollektív cselekvési problémákat kezelje. Kutatásunk szempontjából annak a ténynek van jelentősége, hogy a mindenkori hálózati tőke-állapot a társadalmi integráltság állapotának megfeleltethető, s az egyén kapcsolati tőke-ellátottsága – esetünkben az intergenerációs iskolai mobilitással megszerzett vagy elvesztett (tőke)erőforrás – az integráltság aktuális állapotát magyarázza.

Az eddigi elméleti felvetések és empirikus eredmények sokaságából kitűnik, hogy a magasabb iskolai végzettség magasabb társadalmi státusszal jár együtt, ezért a magasabb társadalmi pozícióért folytatott versenyben a minél magasabb iskolai végzettség megszerzése az elsődleges cél. Mindezek fényében az intergenerációs iskolai mobilitás vizsgálata nem választható el teljesen az elért iskolai végzettségtől. A családban már felhalmozott kulturális és társadalmi tőke vitathatatlan, hogy hatással van az egyén iskolai előmenetelére. Ebből következően pedig nem mosható egybe például az alapfokon immobilok és a felsőfokon immobilok csoportja. Ugyanakkor, az iskolai mobilitás és a társadalmi integráció közötti kapcsolatot követhetjük nyomon, ha láthatóvá válik, hogy az alacsonyabb szintről magasabb szintet elérők integráltsága hogyan különbözik a származási csoportjukból kitörni nem képes immobilok integráltságától.

2. ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

2.1. Az adatbázis

Az elemzés során az MTA Kiválósági Együtműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt keretében 2018 őszén lefolytatott, személyes kérdőíves lekérdezésen alapuló vizsgálat adataira támaszkodtunk. Az adatfelvétel 2700 – legalább 18 éves vagy annál idősebb, Magyarországon élő, magyar állampolgárságú – személyre kiterjedő országos reprezentatív mintán készült. A minta kiválasztása során kétlépcsős, arányosan rétegzett valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztak.⁵ A minta nem, életkor (3 korcsoport), iskolai végzettség (4 iskolázottsági szint) és településtípus (4 településszint) szerint tükrözi a teljes felnőtt népességre e téren jellemző arányokat. A minta általános társadalmi-demográfiai jellemzőit a *Melléklet 1. táblázata* tartalmazza.

fogják fel, olyan interakcióként, amelynek végeredménye egy egységes, összehangolt rendszerré válás és az „Egésszel” való identifikálódás. A fentebbi definíciókat összegző és a további kutatást megalapozó elméleti tanulmány pedig így fogalmaz: „Társadalmi integráció alatt értjük, amikor az egyén vagy intézmény (cselekvő, ágens) kooperál egy társadalmi csoporttal vagy kollektivitással úgy, hogy »bizonyos mértékben« elfogadja annak értékeit, normáit, szabályait stb. Egy integrált társadalomban az intézmények, normák és szabályok mindenki számára legitim, elfogadható módon jelennek meg. Vagyis, egy »jól« integrált társadalomban az azt alkotó elemek összekapcsolódása, kooperációja ismert és elfogadott.” (Dupcsik–Szabari 2015, kiemelések az eredetiben)”

⁵ Elsődleges mintavételi egységek a települések, végső mintavételi egységek a lakosság megfelelő korú csoportjai voltak. A mintába került településeken véletlenszerűen kerültek kiválasztásra a lakcímek a mintakeretben szereplő esetszámnak megfelelően, és a kérdezőbiztosok címkártyáján a lakcím mellett a felkeresett személy neve és korcsoportja szerepelt (a kutatás módszertanáról részletesen lásd Balogh et al. 2019: 119).

2.2. Változók

Intergenerációs iskolai mobilitás

A társadalmi mobilitást a generációk által elért legmagasabb iskolai végzettség összevetésével mértük, és elemzésünkben az apa legmagasabb iskolai végzettségét vettük figyelembe. Az iskolai végzettséget – mind a kérdezett, mind az apa esetében – egy négyfokú skála méri: alapfok (legfeljebb nyolc általános), érettségit nem adó középiskola (szakmunkásképző vagy szakiskola), érettségivel záruló középiskola (szakközépiskola vagy gimnázium) és felsőfok (főiskola vagy egyetem).⁶

Az intergenerációs iskolai mobilitás mérésére előállított változónk tehát a gyerek (azaz a kérdezett) és a szülők legmagasabb iskolai végzettsége közötti különbséget mutatja és az apa iskolai végzettségéhez viszonyítva írja le a mobilitás irányát és mértékét. Az összesen 16 mobil és immobil csoport számát kutatási célunknak megfelelően – az egyes csoportok azonos magatartása alapján – tovább csökkentettük, és az 1. táblázat szerinti kategóriákat alakítottuk ki. Azt szeretnénk volna elérni, hogy az intergenerációs mobilitást mérő változónk képes legyen kifejezni a származási csoportot, de még inkább a mobilitás mértékét, így a felfelé irányuló mobilitást kifejező kategóriák esetében alacsony szintű végzettségként vettük figyelembe az érettségit nem adó képzéseket.

1. táblázat. Apa végzettségéhez viszonyított intergenerációs iskolai mobilitás

		Iskolai mobilitás	
		N	%
Immobil	Alapfokon immobil	506	19,9
	Érettségi nélkül középfokon immobil	338	13,3
	Érettségivel középfokon immobil	234	9,2
	Felsőfokon immobil	198	7,8
Felfelé mobil	Alacsony szintről egy lépcsőnyit felfelé mobil	557	21,9
	Alacsony szintről két vagy több lépcsőnyit felfelé mobil	263	10,3
	Érettségizett középfokról egy lépcsőnyit felfelé mobil	152	6,0
Lefelé mobil	Felsőfokról és középfokról lefelé mobil	297	11,7
Összesen		2545	100,0

Az „alapfokon immobilak” csoportjába azok tartoznak, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége legfeljebb általános iskola, éppúgy mint a szüleiknek (a válaszadók ötöde tartozik ide). Az „érettségi nélkül középfokon immobilak” esetében mind a kérdezett, mind a szülők által elért legmagasabb végzettség szakiskola (a mintában szereplő válaszadók 13 százaléka). Az immobilak harmadik csoportjába, azokat soroltuk, akik ugyanúgy, mint a szüleik, érettségit adó középiskolát, azaz szakközépiskolát vagy gimnáziumot végeztek. Ők az „érettségivel középfokon immobilak”, akik a minta tizedét teszik ki. „Felsőfokon immobilak” pedig azok, akik szüleikhez hasonlóan főiskolai vagy egyetemi végzettségűek (ebbe a csoportba a minta közel 8 százaléka tar-

⁶ Elemzésünk során figyelembe vettük, hogy a 18–23 éves korcsoportban egyesek még tanulnak, így iskolai mobilitásuk nem befejezett (63 fő): 9 fő főiskola utáni egyetemi tanulmányokat folytat (nekik tehát már – az általunk legmagasabb végzettségi szintnek tekintett – felsőfokú végzettségük van), továbbá 39-en érettségire épülő középfokú szakképzésben vesznek részt (azaz érettségizett középfokú végzettségi szintjük nem fog változni jelenlegi tanulmányaikat követően), és 24 fő folytat olyan tanulmányokat, mely révén magasabb iskolai végzettségük lesz. Az intergenerációs mobilitási utak kialakításakor ez utóbbi csoport esetében a várható befejezett végzettséget vettük figyelembe. Megjegyezzük, nemcsak a legfiatalabb korcsoportban, hanem más kohorszokban is jellemző lehet ez a jelenség, hiszen az „élethosszig tanulás” a felgyorsult technológiai és info-technológiai változások, a robotizáció stb. miatt kikerülhetetlen. Ennek tendenciáit az elsődleges kutatás nem vizsgálta, mi sem tudunk erről beszámolni.

tozik). Az „alacsony szintről egy lépcsőnyit felfelé mobilak” azok, akik nyolc általánost végzett szüleikhez képest szakiskolát végeztek vagy a szakmunkás végzettségű szüleikhez képest szakközépiskolai, illetve gimnáziumi érettségit szereztek (a minta 22 százaléka). Az „alacsony szintről két vagy több lépcsőnyit felfelé mobil” csoportot a nyolc általánost végzett szülőhöz képest érettségizett vagy diplomás, valamint a szakmunkás szülőhöz képest diplomás generáció alkotja (a minta tizede). „Érettségizett középfokról egy lépcsőnyit felfelé mobilak” a szakközépiskolai vagy gimnáziumi érettségit szerzett szülőhöz képest főiskolai vagy egyetemi végzettségűek (a mintánk 6 százaléka). Végül a „felsőfokról és középfokról lefelé mobilak” csoportját alakítottuk ki, ide sorolva a szülő végzettségénél alacsonyabb szintű végzettséget elérőket (a minta 11,7 százaléka). A lefelé mobilak összevont kezelését az egyes szintekről történő lefelé irányuló mobilitás nagyon alacsony mértéke indokolja. A lefelé mobilitás elsősorban a szakmunkás apák gyerekei körében jellemző (7,1 százalék), míg a többi csoportban a 2 százalékot sem éri el a mértéke.

Összességében immobilnak a minta fele tekinthető (50,2%). Ennél kisebb az egy- vagy többlépcsőnyit felfelé mobilizálódottak aránya (38,2%), míg a lefelé mobilitás a legkisebb mértékű (11,7%-os aránnyal).

Egyéni társadalmi integráltság

A Társadalomtudományi Kutatóközpontban Kovách Imre vezetésével zajló kutatássorozat fő célkitűzése annak vizsgálata, hogy milyen tényezők mentén és hogyan integrálódik a magyar társadalom. Így ez – az általunk is elemzett – adatbázis a társadalmi integrációs mechanizmusok mérésének széles körét teszi lehetővé, mivel olyan tényezők (például emberek közötti személyes kapcsolatok, együttműködés, a társadalom tagjai által közösen vallott értékek és normák stb.) részletes vizsgálatát helyezi a középpontba, melyek a társadalom kohézióját, integrált működését biztosítják.

Az egyéni társadalmi integráltságot elemzésünkben Kovách és munkatársai (2017) koncepciója alapján, az általuk kidolgozott indikátorok segítségével vizsgáltuk: a társadalmi kapcsolatok, a munkaerő-piaci részvétel, a társadalmi részvétel, a társadalmi normák követése, továbbá a társadalmi beilleszkedés vs. kirekesztettség érzékelése alapján.

A társadalmi kapcsolatokat az egyéni kapcsolathálózat méretével közelítettük, és az erős és a gyenge kötésekkel⁷ jellemeztük. Az *erős kötések* indikátorának a baráti kapcsolatok számát alkalmaztuk. A kérdőív arra kérte a válaszadókat, hogy mondják meg, hány barátjuk van. A válaszadók személyes kapcsolathálózatának nagyságáról elmondható, hogy átlagosan 2,6 erős kötéssel rendelkeznek (SD= 2,88).⁸ A kérdezettek majdnem kétötödének (37%-ának) az átlagosnál nagyobb a baráti köre, azaz legalább 3 barátja van (de ezen belül csak ötödük rendelkezik négynél több erős kötéssel).

7 Az „erős és gyenge kötések” fogalma Granovetter (1973) óta ismert a szakirodalomban. Az erős kötésekkel érzelmiileg töltött kapcsolatként definiálta, melyeket kölcsönösség jellemez, és az, hogy tagjai időt fordítanak a kapcsolat ápolására. Az erős kötések szorosan összetartó, magas bizalomszintű csoportokat alkotnak, melyekben az egyéni cselekvések könnyen átláthatóak és kontrollálhatóak, ugyanakkor a zártság és a bizalom magas szintje nehezítheti a csoporton belül az egyének információhoz jutását, illetve a racionális szempontok érvényesülését, mivel az erős kötések (értsd barátok, rokonok) olyan elvárásokat támaszthatnak, melyeket nem könnyű visszautasítani. A gyenge kötésekre (értsd ismerősök) ezzel szemben az információk intenzívebb és hatékonyabb áramlása jellemző, így az egyén ismerősein keresztül könnyen hozzáférhet más csoportokhoz és azok erőforrásaihoz, információihoz.

8 A kiugróan magas értékek torzító hatásának kiszűrése érdekében azon válaszadók esetében, akik barátaik számát több mint 25-ben határozták meg, 25 baráttal számoltunk.

A gyenge kötések méréséhez szintén egy mennyiségi indikátort használtunk. A gyenge kötések számát az alkalmazott kérdőív pozíciógenerátor-technika alkalmazásával tárta fel: a válaszadóknak 21 különböző presztízsu foglalkozásról, úgymint könyvelő, középiskolai tanár, sofőr, autószerelő, ügyvéd, újságíró stb. kellett megmondaniuk, hogy személyesen ismernek-e ilyen foglalkozású embereket. A válaszadók átlagosan 11,2 foglalkozást űző embert ismernek (SD= 5,37): valamivel több mint kétötödük (43%) rendelkezik átlag feletti gyenge kötéssel.

A munkamegosztásban való részvételt a *munkavégzési periódus-változóval* mértük, mely azt írja le, hogy a válaszadók a lehetséges munkaidő hányad részében voltak foglalkoztatottak az elmúlt egy évben (a teljes munkaidőben végzett munkát 100%-nak tekintve). A változó értékei 0 és 1 között változhatnak: a 0 azt jelzi, hogy a kérdezést megelőző egy évben a kérdezett egyáltalán nem dolgozott, az 1 pedig azt, hogy végig teljes munkaidőben dolgozott. A munkavégzési periódus-változó átlaga 0,66. A válaszadók háromötöde (59,4%) az átlagnál aktívabb volt a munkaerő-piacon a kérdezést megelőző 12 hónapban, és ebből 55,4 százalék azok aránya, akik végig teljes munkaidőben dolgoztak.

A társadalmi részvétel méréséhez két változót használtunk: a *politikai és a civil szervezeti részvételt mérő változókat*. A politikai részvétel-változó a választási részvételre⁹ és a szavazáson túli politikai részvételre¹⁰ vonatkozó kérdésekből került kialakításra az alábbi kategóriák létrehozásával: (1) a kérdezettnek semmiféle politikai, közeleti aktivitása nincs (azaz nincs választási hajlandósága és szavazáson túli politikai tevékenységekben sem vett részt az elmúlt 12 hónapban), (2) biztos szavazó lenne egy most vasárnap esedékes parlamenti választáson, (3) a felmért részvételi repertoár-típusból legalább egyben aktív volt. A válaszadók politikai aktivitásáról elmondható, hogy egy hajszálnyival több mint a fele (50,9%) passzív, azaz nem szavaz az országgyűlési választásokon és egyéb más részvételi formákban sem vesz részt, majdnem harmada (31,2%) biztos szavazó (más politikai aktivitás nélkül), és a legkisebb azok aránya (17,8%), akik a politikai aktivitás nem választási formába is bevonódnak.

A *civil részvételt* az öntevékenységgel, a nonprofit szektorhoz tartozó szervezetek munkájában való részvétellel mértük. A kérdőív arra kérdezett rá, hogy a válaszadó kötődik-e tagként, önkéntesként, támogatóként vagy rendezvényen résztvevőként szabadidős szervezetekhez, közeleti témával foglalkozó szervezetekhez, vallási-egyházi szervezetekhez, érdekképviseleti szervezetekhez, szomszédsági-szülői szervezetekhez vagy kifejezetten politikai szervezetekhez.¹¹ A válaszadók szervezeti aktivitását tekintve többségük (73%) egyetlen egyesülethez/alapítványhoz sem kötődik, hatodik egyhez, további tizedük két vagy annál több kötődésről számolt be.

9 A kérdőívben szereplő kérdés: „Elmenne-e szavazni, ha most vasárnap lennének a választások?”

10 A kérdőívben szereplő kérdés: „Különböző módokon lehet a közügyekben cselekedni, a problémák megoldásáért fellépni. Az elmúlt egy évben előfordultak-e Önnek az alábbiak? (1) ...kapcsolatba lépett országgyűlési képviselőjével vagy más országos politikussal; (2) ...kapcsolatba lépett helyi önkormányzati képviselőjével, polgármesterével; (3) ...tevékenykedett egy politikai szervezetben (akár pártban) vagy politikai mozgalomban; (4) ...részt vett egy politikai párt kampányában (pl. plakátolás, jelkép, jelvényviselés, szórólapozás); (5) ...tiltakozó levelet, petíciót írt alá, részt vett aláírásgyűjtésben; (6) ...részt vett engedélyezett vagy nem engedélyezett nyilvános demonstráción, tüntetésen, vonuláson; (7) ...szándékosan, elvi okokból vásárolt vagy nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikkeket; (8) ...pénzt adományozott egy politikai vagy civil szervezetnek vagy csoportnak?”

11 A kérdőívben szereplő kérdés: „Kötődik-e Ön valamilyen módon (akár tagként, akár önkéntesként, pártolóként, támogatóként, vagy úgy, hogy többször részt vesz a rendezvényein) az alább felsorolt egyesületekhez, társaságokhoz, önkéntes szervezetekhez? (1) sportklub, sportegyesület; (2) kulturális vagy hobbi kör (tánc, színjátszó, dalárda, filmklub, felolvasókör, zenekar, hagyományőrző egyesület, stb.); (3) ifjúsági, diák- illetve hallgatói szervezet; (4) oktatással vagy egészségüggyel foglalkozó szervezetek; (5) környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek; (6) karitatív, hátrányos helyzetűekkel, idősekkel, szociális ügyekkel foglalkozó szervezet, egyesület, mozgalom; (7) vallási, egyházi szervezet; (8) szakszervezet, szakmai (gazdasági, tudományos) kör, társaság; (9) politikai szervezet; (10) szülői közösség, lakóhelyi csoport, nyugdíjas klub.”

A társadalmi normák elfogadásának, azaz a *normakövető magatartás* mérésére előállított additív index négy változó felhasználásával készült. A kérdések arra irányultak, hogy a kérdezett mennyire tartja megengedhetőnek a következő normaszegéseket: (1) pénzt adni rendőrnek, hogy elkerülje a büntetést, (2) közterületen szemetelni, (3) nem kérni számlát, hogy kevesebbet kelljen fizetnie, (4) megtartani a bolti pénztárostól vagy a pincértől a visszakapott pénzt annak ellenére, hogy többet kapott a visszajárónál. A felsorolt cselekvések megengedését vagy elutasítását egy tizenegyfokú skála mérte, ahol a 0 jelenti azt, hogy soha nem megengedhető, a 10-es érték pedig azt, hogy mindig megengedhető. A normakövető változó létrehozásához – a könnyebb értelmezhetőség érdekében – mind a négy változót átkódoltuk, majd összeadtuk és elosztottuk négygyel, így egy olyan folytonos változót kaptunk, ahol a 0 érték azt jelzi, hogy a normaszegés mindig megengedhető, a 10-es érték pedig azt, hogy soha nem engedhető meg.¹² A normakövető változó átlaga 8,4 pont, azaz a kérdezettek egyértelműen elfogadják és követik a társadalmi normákat, átlagosnál nagyobb mértékű normakövetés a válaszadók 67,2 százalékát jellemzi.

Az integráció társadalmi fogadtatásának, a *társadalmi beilleszkedés* mérésére egy olyan indikátort alakítottunk ki, amely négy változóból áll. A kérdőív a válaszadók által érzékelt társadalmi kirekesztettséget mérte az alábbi állításokkal való egyetértés, illetve egyet nem értés segítségével: (1) *Úgy érzem, hogy kivaszít a társadalom*, (2) *Az élet olyan bonyolulttá vált, hogy alig találok az utam*, (3) *Úgy érzem, hogy az emberek, akikkel találkozom, nem ismerik fel az értékét annak, amit csinálok*, (4) *Néhány ember lenéz a munkám miatt, vagy azért, mert nem dolgozom*. A felsorolt állításokkal való egyetértést vagy egyet nem értést egy ötfokú skálán mérték, ahol az 1-es azt jelentette, hogy egyáltalán nem, míg az 5-ös azt fejezte ki, hogy teljes mértékben egyetért. A szubjektív társadalmi beilleszkedést mérő indikátor létrehozásához először a négy változót átkódoltuk, összeadtuk, majd elosztottuk négygyel, így egy 1 és 5 közötti értékű változót kaptunk, ahol az 1-es azt mutatja, hogy a válaszadó nagymértékű társadalomból való kirekesztődést érzékel, az 5-ös pedig azt, hogy egyáltalán nem érzi magát marginalizált helyzetben.¹³ A szubjektív beilleszkedés-mutató átlaga 4 pont: a kérdezettek fele (49,7%) az átlagosnál nagyobb mértékű beilleszkedést érzékel és ezen belül a minta kétötöde erős társadalmi beilleszkedéssel jellemezhető (5 pontos indexérték).

Az elemzésben faktorelemzés segítségével vizsgáltuk, hogy a fent bemutatott integráció-mutatók mögött milyen látens struktúra húzódik meg. A faktorelemzés három faktort azonosított, melyek az egyén társadalmi integráltságának eltérő dimenzióit mérik. A faktorokat és azok társadalmi-demográfiai háttérét a tanulmány elemző részében ismertetjük.

3. KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Kutatásunk tehát azt vizsgálja, hogyan függ össze az iskolai végzettségben tapasztalt mobilitás az egyén társadalomban való integráltságával. A társadalmi integráltságot kifejező változókat, melyeket az eredeti kutatás jelölt ki, három faktorba rendeztük, mely faktorok esetében külön-külön megvizsgáljuk a különféle mobilitási sémák szerint (elmozdulási kombinációk vagy helyben maradás) az integráltság árnyaltabb összefüggéseit.

¹² A négy változóra vonatkozó Cronbach-alfa értéke 0,90, ami megerősíti, hogy a változók között létezik egy látens egydimenziós struktúra.

¹³ A négy változóra vonatkozó Cronbach-alfa értéke 0,91.

Feltételezésünk szerint a *hasonlósági elv („homofília”)* alapján (Angelusz–Tardos 2009: 44) ki-ki a saját származási csoportjában őrzi valamelyest a kapcsolatrendszerét, viszont a többlépcsős iskolai mobilitás által a kiszélesedett kapcsolatháló eredménye lehet az erősebb beágyazottság (erős és gyenge kötések ereje), az erősebb társadalmi–politikai aktivitás, és a társadalmi felemelkedéssel erősebb konformitás járhat együtt.

Az iskolai intézményrendszer bővülésének hatását a korcsoportok szerint felállított modellek segítségével kívánjuk illusztrálni. Azt várjuk, hogy lesznek árnyalatnyi különbségek az idősebb és fiatalabb korcsoportok mobilitási mintázatai és azok társadalmi integrációval kimutatható kapcsolata között. A szűkebb és limitált iskolázási utakkal jellemezhető korai intézményi környezetben az idős – nyugdíjkorhatár felé közeledő – kohorsz felfelé mobiljai körében számítunk erőteljesebb beágyazottságra a nem-mobilokhoz képest. A társadalmi aktivitásukra és konformitásukra vonatkozóan viszont – a fiatalabb korcsoportokkal összevetve – nagyobb integrációs hatást valószínűsítünk, éppen az elért mobilitási szintlépési teljesítményük miatt.

4. EREDMÉNYEK

4.1. Az egyéni társadalmi integráltság dimenziói

A társadalmi integráció általunk vizsgált indikátorain végzett faktorelemzés (főfaktorok módszere, varimax rotáció) három jól elkülönülő faktort azonosított, melyek a variancia 55 százalékát őrzik meg (2. táblázat). A faktorelemzés eredménye azt tükrözi tehát, hogy az integráltságot mérő változóink három egymástól jól megkülönböztethető faktorba rendezhetők, azaz az integrációt ebben a három eltérő szegmensben érdemes megvizsgálni.

2. táblázat. A társadalmi integrációt mérő változók faktorelemzésének eredménye (faktorsúlyok)

Rotált faktor mátrix*	1. faktor: Társadalmi beágyazottság	2. faktor: Társadalmi aktivitás	3. faktor: Konformitás
Munkavégzési periódus	0,741	-0,197	-0,044
Gyenge kötések	0,653	0,221	0,059
Erős kötések	0,591	0,097	0,046
Politikai részvétel	-0,106	0,714	0,112
Civil részvétel	0,188	0,690	-0,097
Normakövetés	-0,042	-0,053	0,812
Érzékelt társadalmi beilleszkedés	0,100	0,085	0,777

Extraktív módszer: Főfaktorok módszere

Forgatási módszer: Varimax Kaiser normalizációval

*Megjegyzés: Forgatás 4 iteráció után

Az első faktorhoz a munkavégzési periódus, a gyenge kötések és az erős kötések változói tartoznak. Mivel ez a faktor a társadalomba való betagozódást fejezi ki, ezért *„társadalmi beágyazottságot jelző”* faktornak nevezzük. A második faktor a politikai és a szervezeti részvétel változókat tömöríti, így az itemek jellegéhez igazodva *„társadalmi aktivitás”* faktornak neveztük el. A harmadik integráció-faktor pedig egyértelműen a cselekvés társadalmi fogadtatásáról szól: ebben a *„konformitást”* mérő faktorban jelenik meg a szabálykövetés és az ezzel kapcsolatos visszajelzések regisztrálása.

A következő lépésben azt vizsgáltuk, hogy milyen különbségek mutathatók ki néhány alapvető társadalmi és demográfiai ismérv mentén az integráció-faktorok tekintetében. A faktorok szocio-demográfiai háttérét egyszempontú variancia-elemzés segítségével tártuk fel ($p < 0,1$ szignifikancia-szintet elfogadva). A részletes eredményeket, a faktorok átlagértékeit és szórását a vizsgált dimenziók szerint a *Melléklet M2. táblázat* tartalmazza. Az eredmények alapján a következő megállapításokat fogalmazhatjuk meg.

A nemek között egyetlen faktor esetében mutatkozik szignifikáns eltérés: a férfiak társadalmi beágyazottsága erősebb. Az életkor szerinti csoportokat tekintve elmondható, hogy a fiatalok és a középkorúak között magasabb a társadalmi beágyazottság átlagértéke, míg az idősebbek körében lényegesen kevésbé, és ez utóbbi korcsoportra (64 év felettiek) szignifikánsan jellemzőbb a társadalmi aktivitás és konformitás. A családi állapot tekintetében az látható, hogy a hajadonok/nőtlenek és a házasok, illetve élettársal élők társadalmi beágyazottsága erősebb az elváltakhoz és özvegyekhez képest, míg a konformitás a párkapcsolatban élők körében erősebb. A háztartás létszáma esetében a két és annál több fős háztartásnagyság pozitív kapcsolatban áll a társadalmi beágyazottsággal (és az összefüggés lineáris), a társadalmi aktivitás pedig a négyfős vagy annál nagyobb háztartásban élőkre jellemzőbb a többiekhez képest, míg a konformitás-faktor esetében nem figyelhető meg szignifikáns eltérés a csoportok között. Jelentős eltérések jelentkeznek a csoportátlagok között az iskolai végzettség esetén is, olyan módon, hogy a megszerzett iskolai végzettség emelkedésével nő mind a társadalmi beágyazottság, mind a társadalmi aktivitás és a konformitás mentén mért integráltság. Az anyagi és társadalmi háttér mérésére alkalmazott szubjektív mutatók tekintetében az rajzolódik ki, hogy a magasabb anyagi és társadalmi helyzetű válaszadók körében – akik könnyen képesek fedezni a szokásos kiadásait és társadalmi pozíciójukat a munkásosztálynál magasabbra helyezték – szignifikánsan magasabb az érték mind a három integrációt mérő faktorban. A családi háttér mérésére alkalmazott apa iskolai végzettségével kapcsolatban is nagyon hasonló kép rajzolódik ki: az alacsonyabb végzettségű apától a magasabb végzettségűek felé haladva fokozatosan nő mind a három dimenzió szerinti integráltság mértéke.

4.2. Társadalmi integráltság és intergenerációs iskolai mobilitás

Az elemzés következő részében azt vizsgáltuk, hogy a generációk közötti iskolai mobilitás (vagy immobilitás) mennyiben magyarázza a társadalmi integráltság különböző dimenzióit, pontosabban milyen hatást mutat a társadalmi beágyazottság, a társadalmi aktivitás és a konformitás területén. A kérdés megválaszolásához többváltozós regressziós modelleket alkalmaztunk, hogy a demográfiai és a társadalmi háttérváltozókkal kontrollálva tudjuk vizsgálni a jelzett összefüggéseket.

Az elemzés során használt függő változók tehát a társadalmi integráltság különböző konstellációit kifejező faktorai, azaz a (1) társadalmi beágyazottság, (2) társadalmi aktivitás és (3) konformitás, és mivel folytonos változók, ezért a legkisebb négyzetek módszerét (OLS) alkalmazó regressziós modellek eredményeit vizsgáltuk.

A modellek magyarázó változói az intergenerációs iskolai mobilitás mérésére kialakított, és a 2.2 fejezetben részletesen bemutatott kategóriális változó: az apa iskolázottságához viszonyított iskolai mobilitás és referenciakategóriának az alapfokon immobilitás csoportját kezeltük.

A regressziós becslésekbe az alábbi kontrollváltozókat vontuk be: a válaszadó nemét, életkorát, családi állapotát, háztartásának nagyságát, szubjektív anyagi helyzetét és szubjektív osztályhelyzetének változóját. Ezeknek a társadalmi, demográfiai háttér-változóknak a társadalmi integrációra gyakorolt hatásának részletesebb elemzésére nem vállalkozik a tanulmány, ezért a becsült hatások nem szerepelnek az eredményeket bemutató táblázatban.

Összesen 3 regressziós modellt építettünk fel, a becslési eredményeket a 3. táblázatban foglaltuk össze. Valamennyi modell szignifikáns, de magyarázó erejük eltérő, a bevont változók általában a függő változó variációjának 16–32 százalékát magyarázzák: legtöbbit a társadalmi beágyazottságot jelző faktor esetében.

3. táblázat. Az apa iskolázottságához viszonyított intergenerációs iskolai mobilitás kontrollált hatása a társadalmi integráltság különböző dimenzióira – standardizált béta-együtthetők

	(1)	(2)	(3)
	Társadalmi beágyazottság	Társadalmi aktivitás	Konformitás
Intergenerációs iskolai mobilitás (referencia: alapfokon immobil)			
Lefelé mobil	0,075**	0,003	0,026
Érettségi nélkül középfokon immobil	0,147***	0,025	0,044
Érettségivel középfokon immobil	0,090***	0,009	0,040
Felsőfokon immobil	0,127***	0,063**	0,026
Alacsony szintről egy lépcsőnyit felfelé mobil	0,154***	0,050	0,063*
Alacsony szintről két vagy több lépcsőnyit felfelé mobil	0,158***	0,084**	0,078**
Érettségizett középfokról egy lépcsőnyit felfelé mobil	0,105***	0,111***	0,034
Kontrollváltozók	Igen	Igen	Igen
Sig	0,000	0,000	0,000
Korrigált R2	0,32	0,27	0,16

Magyarázat: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Megjegyzés: A táblázatban nem szerepel minden bevont változó. A következő változókra kontrolláltuk: nem, életkor, családi állapot, háztartásnagyság, szubjektív anyagi helyzet, szubjektív társadalmi pozíció.

A regressziós elemzés eredményei jól mutatják a generációk közötti iskolai mobilitás statisztikai fontosságú hatását a társadalmi integráltság egyes szinterein.

Eredményeink alapján megállapítható, hogy ennek a társadalmi beágyazottságra van a legnagyobb hatása (erős közvetlen hatással befolyásolja azt: a szocio-demográfiai változókat tartalmazó alapmodell magyarázó erejét növeli az iskolai mobilitás-változó bevonása¹⁴).

A társadalmi beágyazottság tekintetében mint társadalmi integrációs szintéren (1. modell) mindegyik mobilitási konstelláció – akár le- vagy felfelé mobil, akár nem-mobil csoportról van szó – pozitív és erős kapcsolatot mutat a referenciacsoportként kiemelt 'alapfokú végzettségű szülő- alapfokú végzettségű gyermek', azaz az alapfokon nem mobilokhoz képest. Vagyis azok, akiknek sem maguknak, sem a szüleiknek nem lett az alapfokúnál magasabb iskolai végzettsége, mind a munkavégzés, mind a társadalmi kapcsolatok tekintetében abszolút hátrányban vannak. Viszont az alacsony szintről kitörni képes, felfelé irányuló (mind az egylépcsős, mind

¹⁴ A társadalmi beágyazottság magyarázatára felépített csak szocio-demográfiai változókat tartalmazó modell magyarázóereje 27%-ról 32%-ra emelkedik az iskolai mobilitás-változó bevonásával.

a két- vagy többlépcsős) mobilitás esetében a legmagasabbak az együtthatók ($b=0,152$ ill. $b=0,158$), és szintén jelentős hatású az érettségi nélküli középfokon ($b=142$), valamint a felsőfokon immobil ($b=0,127$) helyzet is. Az e két mobilitási konstellációra vonatkozó eredmény mögött valószínűleg az áll, hogy a többlépcsős felfelé mobilitás révén az egyéni társadalmi kapcsolatok jelentősen gyarapod(hat)nak, ugyanakkor a felsőfokon immobilok „öröklük” a kiterjedtebb hasznos kapcsolatokat, s ugyanez áll elő az érettségi nélküli immobil csoportban, de a társadalmi hálózat egy másik szegmensében. A beágyazottság indikátoraiban (munkavégzési periódus, erős és gyenge kapcsolatok száma) nyilván követhető a különbözőség. Ugyancsak szignifikáns és pozitív irányú, de az előbbiektől kisebb mértékű hatása van az érettségizett középfokról felfelé irányuló mobilitásnak ($b=0,105$) és az érettségivel középfokon immobil helyzetnek ($b=0,090$) a társadalmi beágyazottságra. Figyelmet érdemel, hogy a felfelé mobilaknak is valamelyest erősebb a társadalmi beágyazottsága az alapfokon immobilakhoz képest, hiszen lefelé mozdulni csak valamilyen szintről lehet, mely szintről „örökölhethető” például kapcsolati erőforrás.

A *társadalmi aktivitás* esetében (2. modell) azt látjuk, hogy az alapfokon immobil csoporthoz képest az érettségizett középfokról egy lépcsőnyit felfelé mobilak szignifikánsan nagyobb eséllyel ($b=0,111$) aktívak a civil és a politikai életben. Ennél kisebb mértékű, de szintén pozitív irányú hatása van az alacsony szintről két- vagy többlépcsős felfelé mobilitásnak, valamint a felsőfokon immobil helyzetnek. Ezt a jelenséget egyszerűen a megszerzett magasabb iskolai végzettséggel is magyarázhatnánk, vagyis azzal, hogy a felsőfokú végzettségűek társadalmi aktivitása nagyobb, ám azt csak ebből a modellből láthatjuk, hogy nem mindegy, hogy a felsőfokú végzettséget az egyén úgy szerzi meg, hogy a szülei is diplomások voltak, vagy úgy, hogy egy vagy két lépcsőnyit emelkedik ezzel a szüleihez mért iskolai végzettségi szintje. Mert ez utóbbiak elköteleződése erősebben magyaráz, amely abból eredhet, hogy a felfelé mobil egyének „befektetett munkája” nagyobb társadalmi elköteleződést is jelent.

A *konformitás* (3. modell) mértékére pozitív befolyásoló szerepe csak az alacsony szintről felfelé irányuló (mind az egylépcsős, mind a két- vagy többlépcsős) mobilitásnak van ($b=0,063$, illetve $b=0,078$). Azt látjuk, hogy a normakövetés és a társadalmi elfogadás mint a társadalmi integráció megnyilvánulása az alacsony szinten immobilok referenciacsoportjához képest inkább jellemző arra a csoportra, melyben a szülők végzettségi szintje alacsony és a gyerekek náluk magasabb végzettséget szereztek. Az eredmények alapján feltételezhetjük, hogy alacsony társadalmi státuszából való kitörés az iskolai mobilitási csatornán keresztül egyaránt megerősíti az egyént abban, hogy elfogadja és kövesse a társadalmi normákat, az iskolai sikeresség pedig növeli a társadalmi elfogadottság érzését.

A mobilok és nem-mobilok csoportjait összevetve a kutatási feltételezésünk szempontjából, azt látjuk, hogy a társadalmi beágyazottságra (1. modell) mind a felsőfokú, mind az érettségi nélkül középfokon immobil helyzet hasonlóan erős ($b=0,127$ vs. $b=0,147$) integrációs hatást gyakorol. Ez a hasonlósági elv megnyilatkozása. A két másik modell – társadalmi aktivitás és konformitás – esetében viszont egyedül a felsőfokú végzettségű immobilitási helyzet hat szignifikánsan, de csak a társadalmi aktivitásra, a konformitásra nem.

A felfelé irányuló mobilitási konstellációk hatása a beágyazottságra (1. modell) jóval erőteljesebb az immobil esetekkel összehasonlítva, továbbá ezek az egy- vagy soklépcsős mintázatok mutatnak szignifikáns összefüggést a másik két modellben is. Ez az eredmény alátámasztani látszik azt a feltételezésünket, hogy az el-

mozdulás révén szükségképpen kibővült kapcsolatrendszer nemcsak a beágyazottságra (1. modell) hat, hanem társadalmi öntevékenységre aktivizálhat (2. modell), továbbá a mobilitási „teljesítmény” a szabályok elfogadását és a befogadó társadalmi csoport normáihoz való alkalmazkodást, a mások általi elismerés elnyerését, azaz a konformitást (3. modell) erősíti.

4.3. Az intézményi expanzió közvetett vizsgálata a kohorsz-hatás alapján

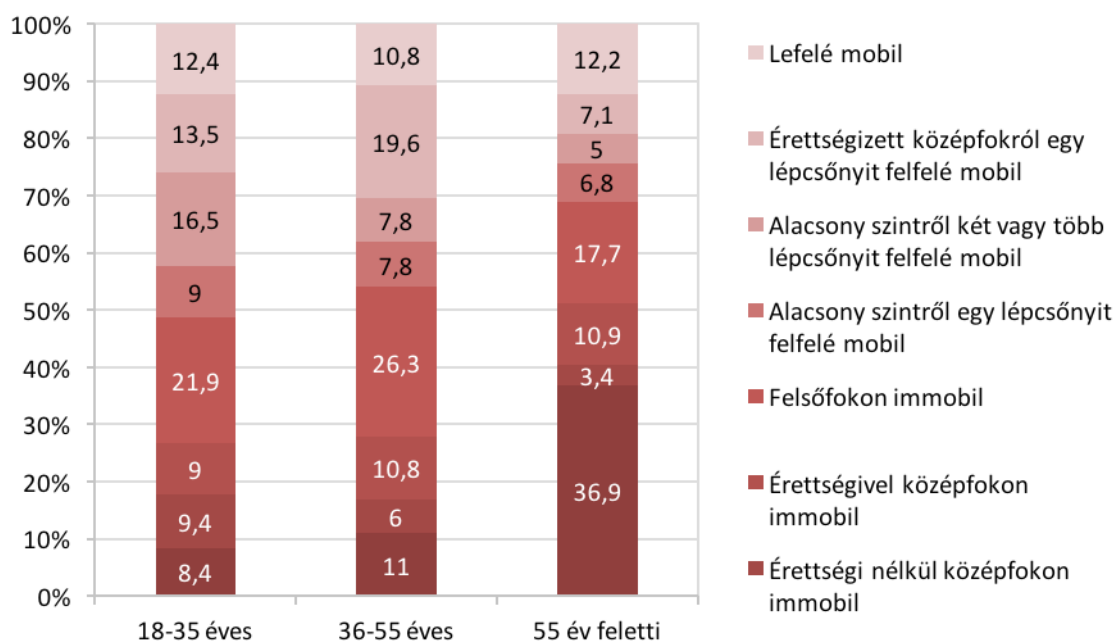
Feltételezésünk szerint az iskolarendszer különféle változásai – különösen az intézményi expanzió – miatt az egyes életkori kohorszokban az intergenerációs iskolai mobilitás hatása a társadalmi integrációra eltérően alakul.

Az 56 éves és annál idősebb kérdezettek iskolai pályafutása alatt, akik tehát 1963 előtt születtek (a szüleik pedig a háború alatt, ill. előtt) kezdődött el az érettségi megszerzésének kiterjesztése (a hatvanas évek elején), jóllehet a középfokú oktatás expanziója deklarált országos oktatáspolitikai céljá csak jóval később, 1996-ban vált (Balázs 2003). A demográfiai változásokat (demográfiai csúcsot) követően, az 1970-es években született nagy létszámú korosztályoknak azonban csak a fele tudott érettségit adó középiskolákba bekerülni a 80-as évek közepén és végén. Ez utóbbi korosztályt (a most 36–55 éveseket) már érintette a vegyes típusú középiskolák létrejötte: a gimnáziumokon belül a vegyes intézmények (gimnázium és szakközépiskola) nagyarányú növekedése a tisztán gimnáziumi profil rovására, és a szakközép- ill. szakmunkásképzést egyaránt nyújtó iskolai programok bevezetése, valamint a szerkezetváltó – a hat-, illetve nyolcévfolyamos vagy ilyen osztályokat is működtető – gimnáziumok gyors expanziója, továbbá a felsőfokú képzés kiterjesztése. A 18–35 évesek (1983–2000 között születettek) iskolai pályafutása alatt (akiknek a szülei kb. 1964–1978/80 között születtek) történt a tankötelezettség felső korhatárának felemelése, valamint a szakmunkásképzés tantervi átalakulása (az OKJ képzések 4 éves időtartama). Ez utóbbi expanziót előidéző intézkedések mind az iskolában töltött időt növelték (Balázs 2003: 57–59).

Az intergenerációs iskolai mobilitás konstellációit életkori csoportonként külön-külön az alábbi ábrán követhetjük nyomon (1. ábra). Szembetűnő, hogy a lefelé mobilok aránya mindhárom kohorszban közel azonos, 11–12%. Nem meglepő módon, a legidősebb kohorszban a legmagasabb az alapfokon immobilak aránya, hiszen őket még nem érintette az előbbieken bemutatott oktatási expanzió. A legfiatalabb kohorszban, a 18–35 évesek csoportjában az alacsony szintről felfelé irányuló mobilitás (mind az egy-, mind a többlépcsős elmozdulás) mutat magas gyakoriságot a többi korcsoportéhoz képest, és – várakozásunknak ellentmondva – az érettségi nélkül középfokon immobil-helyzet. A középső életkori kohorszra (36–55 évesek) a felsőfokú végzettség reprodukálása (itt: az apa felsőfokú végzettségi szintjének megtartása) a leginkább jellemző, de magas körökben az érettségivel rendelkező középfokú végzettségű apához képest felfelé irányuló mobilitási út is.

A kohorszokénti vizsgálat szerint (4. táblázat) a 18–35 évesek csoportjában a nem mobil felsőfokú végzettségűek, valamint a két lépcsőt felfelé mobilok beágyazottsága mutatkozik a legerősebbnek (4. modell) – utalva a társadalmi kapcsolatok homogenitásának (felsőfokú szinten immobil, magát reprodukáló csoport) és a gyenge kötések (alacsony szintről két lépcsőt felfelé mobil) erejére. Ugyancsak szignifikáns a nem mobil középfokú végzettségűek és az érettségizett felfelé mobilok társadalmi beágyazottsága. Ebben az életkori csoportban

1. ábra. Intergenerációs iskolai mobilitás a különböző életkori csoportokban, %

Megjegyzés: N= 2545

a társadalmi aktivitás mint integrációs faktor szerepe nem mutat szignifikáns összefüggéseket, sőt, a negatív előjelű együtthatók kifejezetten társadalmi inaktivitásra utalnak (5. modell). A konformitás szignifikánsan jellemző az alacsony szintről egy lépcsőt felfelé mobil fiatalok között (6. modell).

A 36–55 éves korcsoportban az alacsony iskolai szintről egy és/vagy több lépcsőt felfelé mobilok beágyazottsági integráltsága szignifikánsan erősebb, mint a többieké (7. modell). Ebben a kohorszban a generáción átívelő felsőfokú végzettségűek és a többlépcsőt felfelé mobilok között szignifikánsan nagyobb a társadalmi aktivitás integrációs ereje, mint a többi mobilitás típus esetében (8. modell). A szabálykövető magatartást elfogadó, illetve egyéb, a konformitást kifejező együtthatók –nem szignifikáns – értékének előjele viszont negatív. Minél kedvezőbb intergenerációs iskolai mobilitás jellemző a csoportra, annál inkább elveti, elutasítja a szabálykövető konform megnyilatkozásokat (9. modell).

Az 55 év feletti korcsoportjában – akik szülei között vannak még a II. világháború előtt végzetek – azt látjuk, hogy az alacsony szintről kétlépcsős felfelé irányuló mobilitás hat legerősebben a beágyazottságra, valamint a felsőfokú végzettséget „újratermelők” (immobil csoport) mintázata is szignifikáns hatással van a munkavégzési és kapcsolati beágyazódás szegmensében ((10. modell). Kiemeljük, hogy a legidősebb kohorszban – itt is az alacsony végzettségi szintű csoportokhoz mint referenciacsoportokhoz képest – az érettségi szintű, illetve az alacsony végzettségi szintű többlépcsős elmozdulás növeli meg a társadalmi öntevékenységben, aktivitásban megnyilvánuló integrációt (11. modell) és ugyanez a két mobilitási mintázat mutat szignifikáns pozitív kapcsolatot a társadalmi elfogadottság fontosságával és a konformitással indikált integrációs szegmensre (12. modell). Összegezve az iskolai intézményi változások időbeliségét követő kohorszokénti vizsgálat eredményeit, megállapíthatjuk, hogy az intergenerációs iskolai mobilitás minden életkori csoportban a társadalmi beágyazottságra hat legerősebben, de az 55 év feletti csoportjában bír a legnagyobb magyarázó erővel a modell.

Nem meglepő, hogy az alacsony szintű iskolai végzettségű immobil helyzetű (referencia-) csoporthoz képest nagyobb mértékű beágyazottsági integráltság mutatható ki mind a közép- és felsőfokú végzettségű immobil, mind a felfelé elmozdulók csoportjában.

A társadalmi aktivitást magyarázó mobilitási mintázatok között viszont jelentős különbségek tapasztalhatók a kohorszok között. A 36–55 évesek csoportjában pozitív szignifikáns eltérés figyelhető meg a felsőfokon immobilak, illetve az alacsony szintről felfelé mobilak tekintetében. Azok mutatkoznak tehát az integráció társadalmi aktivitási színterén szignifikánsan erőteljesebbnek, akik ismétlik szüleik felsőfokú végzettségét vagy alacsony végzettségű – a még kevésbé expandált oktatási intézményrendszerben iskolázott – szülők több szintet feljebb lépett gyermekei. Nem szignifikáns, de jól látható, hogy a fiatalok és az idősek kohorszában – a középgenerációval ellentétben – negatív együtthatók is szerepelnek: a legfiatalabbak esetén sem a lefelé irányuló, sem a többlépcsős felfelé elmozdulás, de a szülői végzettségi szint megőrzése sem mozdítja elő a társadalmi aktivitást. Az idős felsőfokú és középfokú végzettséget megőrzők is inkább elfordulnak az aktív társadalmi megnyilvánulásoktól (negatív előjelű, nem szignifikáns együtthatók).

A társadalmi integráció konformitás színterén is a legfiatalabb és a legidősebb kohorsz mutat hasonlóságot. A legidősebbek csoportjában szignifikánsan fontosabb a szabályoknak megfelelés és mások elfogadó attitűdjének elnyerése, ha mobilitásukra a szülői alacsony iskolázottságához képest több lépcsős előrelépés jellemző. A legfiatalabbak kohorszában ugyanezt lehet kimutatni az alacsony szintről egy fokozatot felfelé mobilak esetén.

A 36–55 évesek mobilitási formái és a konformitás mint integrációs színtér között nincs szignifikáns kapcsolat, bár a negatív együtthatók azt jelzik, hogy a szülői közép- és felsőfokú végzettséget reprodukálók és az alacsony szintről egy szintet feljebb lépő mobilitási utat bejárók – a modellekben az alapfokon nem mobil referenciacsoporthoz képest – elutasítók a viselkedési szabályok, normák betartásával és a társadalmi befogadás fontosságával szemben.

Az egyes kohorszok mobil vs. nem-mobil csoportjait összevetve azt látjuk, hogy a 36–55 évesek csoportjában csak a generációk közötti mobilitást megvalósítók esetében észlelhető szignifikáns hatás a társadalmi beágyazottság integrációs szegmensére. A felsőfokú és alacsonyabb szinten megmutatkozó immobilitás elutasító attitűdöt jelez a konformitás szegmensében, viszont a társadalmi aktivitásra szignifikáns pozitív hatást gyakorol. A másik két kohorszban – fiatalok és idősek csoportjában – a mobilitás hiánya (a legfiatalabbak esetében az alacsonyabb szintre kerülés is) bomlasztja a társadalmi integrációt a politikai és öntevékeny aktivitásoktól való elfordulás révén (nem szignifikáns, negatív kapcsolat az (5) és (11) modellek szerint).

4. táblázat. Az apa iskolázottságához viszonyított intergenerációs iskolai mobilitás hatásának vizsgálata életkori csoportok szerint

	1. kohorsz: 18–35 évesek			2. kohorsz: 36–55 évesek			3. kohorsz: 55 év felettek		
	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
	Társadalmi beágyazottság	Társadalmi aktivitás	Konformitás	Társadalmi beágyazottság	Társadalmi aktivitás	Konformitás	Társadalmi beágyazottság	Társadalmi aktivitás	Konformitás
Iskolai mobilitás (referencia: alapfokon immobil)									
Lefelé mobil	0,124*	-0,057	-0,002	0,057	0,088	0,038	0,017	0,016	0,056
Érettségi nélkül középfokon immobil	0,183**	-0,006	0,076	0,087	0,133**	0,018	0,073**	-0,012	0,042
Érettségivel középfokon immobil	0,174**	-0,061	0,104	0,073	0,049	-0,010	0,079**	0,044	0,052
Felsőfokon immobil	0,195***	0,037	0,095	0,077	0,181***	-0,044	0,107**	-0,004	0,036
Alacsony szintről egy lépcsőnyit felfelé mobil	0,171**	0,042	0,171**	0,167**	0,156**	-0,021	0,023	0,030	0,065
Alacsony szintről két vagy több lépcsőnyit felfelé mobil	0,185***	0,035	0,102	0,179***	0,166***	0,027	0,115***	0,088**	0,134***
Érettségizett középfokról egy lépcsőnyit felfelé mobil	0,114***	0,115	0,043	0,082*	0,114**	0,032	0,078**	0,126**	0,054
Kontrollváltozók	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Szignifikancia	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Korrigált R2	0,20	0,11	0,10	0,15	0,09	0,06	0,42	0,11	0,08

Magyarázat: * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban egy friss, 2018-ban készült nagymintás kérdőíves kutatás adatbázisának felhasználásával azt vizsgáltuk, hogy a generációk által elért iskolai végzettségben tapasztalt mobilitás hogyan függ össze az egyén társadalomban való integráltságával. Kutatásunk hozzáadott értékét nemcsak az egyéni integráltság széleskörűen értelmezett dimenziói és az iskolai mobilitás összefüggésének elemzése jelenti, hanem az integrációs mintázatok eltéréseinek az iskolázottság intézményi expanziójának megfeleltethető korcsoportok szerinti vizsgálata is. Az összefüggések feltárására többváltozós regresszióelemzést végeztünk.

Eredményeink szerint az intergenerációs iskolai mobilitás elősegíti az integrációt, ám különféle konfigurációi eltérő erővel hatnak. Elemzésünkben három társadalmi integrációs színteret különítettünk el. Ezek közül a *beágyazottság* – a munkavégzés rendszeressége, ismerősi és baráti kapcsolathálózat kiterjedtsége – függ leginkább attól, hogy milyen típusú generációkon átívelő mozgást regisztráltunk a válaszolók körében. A *társadalmi aktivitás* (politikai és civil részvétel) és a *konformitás* (szabályok, normák betartása és a környezet befo-

adásának fontossága) mint az integráció másik két szegmensében szintén jelentős különbségek mutatkoztak a megtett mobilitási utak tekintetében.

A vizsgált integrációs szegmensekben az eltérő iskolai mobilitási utak közül az alacsony szintről kitörni képes, felfelé irányuló (mind az egylépcsős, mind a két- vagy többlepcsős) mobilitás van a legerősebb összefüggésben az egyén társadalmi beágyazottságával (munkaerő-piaci részvétel, társas kapcsolatok) és konformitásával (normakövetés, társadalmi elfogadás). Ezt magyarázhatjuk egyrészt azzal, hogy a társadalmi beágyazottságot az általában ismerősi kapcsolatok számával indikált „gyenge kötések ereje” növeli, azaz a származási csoport kapcsolatrendszerének megtartása mellett az iskolai mobilitás révén szerzett „kötések” segítik a társadalmi integrációt. Másrészt a konformitás összefügg a „*homofília elvében*”-ben megfogalmazott „hasonló a hasonlóhoz” kapcsolódással, vagyis azzal, hogy az egyén az elért pozíció elvárásainak, a befogadó közegnek igyekszik megfelelni. Az integráció harmadik vizsgált szegmensét – a társadalmi aktivitásban (politikai és civil részvételben) megnyilvánuló integrációt – viszont az érettségizett középfokról egy lépcsőnyit felfelé mobilitás erősíti leginkább. A társadalmi aktivitást egyébként az elért magas iskolai végzettség határozza meg.

Az iskolai expanzióra utalva a kohorsz-csoportokra bontás segítségével arra kerestük a választ, hogy az idősebbek, akik iskolai pályafutására szűkösebb iskolai intézményi mobilitási kilátások jellemzőek és a fiatalabbak iskolai mobilitási mintái, vajon a beágyazottság, az aktivitás vagy a szabálykövető konformitás integrációs szinterein hatnak-e erősebben.

A legfiatalabbak, a 18–35 évesek körében a felsőfokú végzettség intergenerációs megtartása és alacsony szintről elérése mutat erős beágyazottsági integrációt. Ez a jelenség a társadalmi tőke kapcsolati tőke-értelmezésével hozható összefüggésbe: mindkét mobilitási típusban valószínűsíthető a kapcsolatok egyéni befektetési erőforrás-felhasználása (Kisfalusi 2013). Ez a korosztály kevésbé öntevékeny és a konformitás is főleg azokra jellemző, akik alacsony végzettségű szülők gyerekeként feljebb léptek. Azaz, a befogadó csoport elismerése fontos számukra.

A legidősebb 55 év felettek integrációja a legfiatalabbak korosztályhoz nagyon hasonló. Ám jól kirajzolódik egy különbség: a legidősebbek között azok, akik többlepcsős mobilitást tudtak megvalósítani nagyon aktívak és öntevékenyek, továbbá társadalmi integráltságuk a konformitás révén valószínűbb.

E két korcsoportban tapasztalt jelenségek igazolni látszanak a *kulturális mobilitás* elmélete (DiMaggio 1982) tézisét, nevezetesen, hogy az alsó társadalmi rétegbe tartozó gyerekek (esetünkben az alacsony iskolázottságú szülők gyerekei) tudják a legnagyobb haszonnal kamatoztatni a megszerzett erőforrásokat, azaz több szintéren sikeresen integrálódtak. Jól látszik az integráció sikeressége a kulturális reprodukció (Bourdieu 1978) tézise szerint is: különösen a felsőfokú végzettségű nem mobilok körében, hiszen a beágyazottsággal mért integráció körükben valószínűbb. Ugyancsak erre a tézisre utal az alacsonyabb végzettségű immobilok társadalmi inaktivitása (negatív együttthatók a modellekben), ami azt jelzi, hogy a társadalmi integrációjuk sérülékeny.

A *státusz inkonzisztencia* jelenség (de Graaf et al. 2000) illusztrálására – ugyancsak a fiatal és idős korosztály felsőfokon immobil csoportját látva – valószínűsíthető, hogy a magas végzettséget öröklők a beágya-

zottságot is „örökölték” és ez jelentős is az integráció szempontjából. A társadalmi aktivitás és a normakövetés kevésbé fontos esetükben – sőt, a legidősebb státuszmegtartók és egyet feljebb lépők integrációja e szintereken akár sikertelennek látszik. Feltűnő, különösen az idősök körében az alacsony szintről több lépcsőt feljebb lépők – vélhetően magasabb státuszúak – integrációjában szignifikáns és jelentős az aktivitás, öntevékenység és a konformitás, a szabálykövetés fontossága.

A középgeneráció – a 36–55 évesek, akik szülei még a meglehetősen rugalmatlan és a felsőfokú továbbtanulást jelentősen limitáló oktatási rendszerben tanultak – kétféle integráció-képet mutat. Az (1) alacsony szintről jövők csoportjában szignifikáns a beágyazottsági valószínűség és a társadalmi aktivitás, továbbá valamelyest fontos számukra a szabálykövető magatartás. A (2) az alsó, közép, felső szinten immobilmek (szülei iskolai végzettségét megőrzők) különösen a társadalmi aktivitás, öntevékenység révén integrálódnak és nem tartják fontosnak, hogy mások mit gondolnak róluk, a beágyazottságukra sem hat szignifikánsan a helyben maradásuk. Ez utóbbi integráltság természetesen iskolai végzettségi szintenként más-más tartalmat hordoz, melyet ez a kutatás nem vizsgált. Itt hivatkozunk a társadalmi tőke (ill. erőforrás) hálózati tőke összetevőjére, mely – mint említettük korábban – kisebb-nagyobb társadalmi csoportok „közjósága” (Kisfalusi 2013). Ez azt jelenti, hogy a csoporttagok számára normákat, szabályokat és szankciókat közvetít, a civil szövetkezés, reciprocitás, szolidaritás és egyéb öntevékenység a bizalmat erősíti, és kezeli a csoportproblémákat. Az immobilitás – bár vizsgálatunkban csak az iskolai végzettségről van szó – valószínűsíti az átörökített hálózati tőke-erőforrás használatát, ami vizsgálatunkban épp a társadalmi aktivitás integrációs szegmensében érhető tetten – ellentétben a kapcsolati tőke egyéni befektetői felhasználásával, mely inkább a soklépcsős mobilitást megvalósítóokra lehet jellemző.

Tanulmányunkban a generációk közötti iskolai mobilitás és a társadalmi integráció kapcsolatának vizsgálata során valószínűsíthető magyarázatokat tártunk fel, tehát eredményeink alapján ok-okozati összefüggések nem mutathatók ki, ehhez longitudinális adatokon alapuló további vizsgálatok szükségesek. Részletesebb kvalitatív kutatások szükségesek továbbá mind a vázolt hatások pontosítása végett, mind az alacsony iskolázottsági szinten „beragadó” nem-mobilak társadalmi integrációjával kapcsolatban, az itt bemutatott eredmények értelmezése céljából.

MELLÉKLET

M1. táblázat. A minta megoszlása a főbb társadalmi-demográfiai jellemzők szerint

Változók	%
NEME	
Férfi	46,7
Nő	53,3
ÉLETKOR	
18–34 éves	26,3
35–50 éves	29,9
51–64 éves	24,3
64 év feletti	19,5
CSALÁDI ÁLLAPOT	
Nőtlen/hajadon	19,3
Házass, élettársal él	57,2
Elvált, özvegy	23,4
LEGMAGASABB ISKOLAI VÉGZETTSÉG	
Nyolc általános iskola	28,8
Szakiskola, szakmunkás	22,2
Érettségi	31,0
Diploma	18,0
LAKÓHELY TELEPÜLÉSTÍPUSA	
Főváros	18,1
Megyeszékhely, megyei jogú város	17,1
Város	35,4
Község	29,4
HÁZTARTÁSNAGYSÁG	
1 fő	27,3
2 fő	38,4
3 fő	19,4
4 vagy annál több fő	15,0
SZUBJEKTÍV ANYAGI HELYZET	
Könnyen vagy viszonylag könnyen tudja fedezni a szokásos háztartási kiadásokat	42,7
Kisebbségek árán tudja fedezni a szokásos háztartási kiadásokat	38,9
Nehézségek vagy nagy nehézségek árán tudja fedezni a szokásos háztartási kiadásokat	18,4
SZUBJEKTÍV OSZTÁLYHELYZET	
Alsó osztály	8,1
Munkásosztály	28,3
Alsó középosztály	25,4
Középosztály	32,7
Felsőközép- és felsőosztály	5,5
GAZDASÁGI AKTIVITÁS	
Dolgozik	67,6
Nyugdíjas	25,1
Egyéb inaktív	7,3
APA LEGMAGASABB ISKOLAI VÉGZETTSÉGE	
Nyolc általános iskola	32,4
Szakiskola, szakmunkás	40,3
Érettségi	17,4
Diploma	9,9

M2. táblázat. A faktorok társadalmi-demográfiai háttere (a faktorok átlagértéke és szórása), N=2700

	1 faktor: Társadalmi beágyazottság	2. faktor: Társadalmi aktivitás	3. faktor: Konformitás
Neme			
Férfi	0,143 (0,96)	0,014 (0,99)	-0,020 (1,00)
Nő	-0,131 (1,01)	-0,012 (1,00)	0,018 (0,99)
Sig	0,000	NS	NS
Életkor			
18–34 év	0,228 (0,88)	-0,744 (1,01)	-0,062 (0,98)
35–50 év	0,433 (0,83)	-0,038 (1,03)	-0,061 (1,01)
51–64 év	0,053 (0,88)	-0,015 (0,99)	0,053 (1,00)
64 év felett	-1,11 (0,68)	0,190 (0,89)	0,121 (0,97)
Sig	0,000	0,013	0,001
Családi állapot			
Nőtlen/hajadon	0,199 (1,00)	0,001 (1,01)	-0,124 (0,99)
Házass, élettársal él	0,146 (0,90)	0,011 (1,01)	0,031 (1,00)
Elvált, özvegy	-0,569 (1,02)	-0,031 (0,93)	0,019 (0,98)
Sig	0,000	NS	0,032
Háztartás nagysága			
1 fő	-0,404 (1,07)	-0,021 (0,98)	-0,020 (0,99)
2 fő	0,057 (0,93)	-0,054 (0,97)	0,017 (1,03)
3 fő	0,201 (0,84)	-0,038 (0,95)	0,013 (0,92)
4 vagy több fő	0,259 (1,02)	0,221 (1,11)	-0,026 (1,01)
Sig	0,000	0,000	NS
Iskolai végzettség			
Legfeljebb nyolc általános	-0,630 (0,92)	-0,149 (0,87)	-0,134 (0,98)
Szaktanácsképző, szakiskola	0,190 (0,88)	-0,079 (0,96)	-0,056 (1,04)
Érettségi	0,197 (0,92)	-0,012 (0,96)	0,061 (0,97)
Diploma	0,429 (0,92)	0,359 (1,17)	0,188 (0,95)
Sig	0,000	0,000	0,000
Szubjektív anyagi helyzet			
Nagy nehézségek vagy nehézségek árán fedezi a szokásos kiadásokat	-0,583 (0,96)	-0,033 (1,06)	-0,425 (1,14)
Kisebbségek árán fedezi a szokásos kiadásokat	-0,055 (0,99)	0,063 (0,95)	0,010 (0,89)
Viszonylag könnyen vagy könnyen fedezi a szokásos kiadásokat	0,260 (0,92)	0,088 (1,01)	0,180 (0,95)
Sig	0,000	0,008	0,000
Szubjektív osztályhelyzet			
Alsó osztály	-0,914 (0,83)	-0,275 (0,76)	-0,468 (1,25)
Munkásosztály	-0,258 (0,94)	-0,157 (0,88)	-0,063 (0,94)
Alsó középosztály	0,077 (0,95)	-0,004 (0,98)	0,018 (0,98)
Középosztály	0,285 (0,97)	0,113 (1,09)	0,138 (0,95)
Felsőközép- és felsőosztály	0,415 (0,74)	0,613 (1,04)	0,200 (0,95)
Sig	0,000	0,000	0,000
Apa iskolai végzettsége			
Legfeljebb nyolc általános	-0,433 (1,02)	-0,088 (0,92)	-0,085 (1,07)
Szaktanácsképző, szakiskola	0,147 (0,91)	0,008 (1,00)	0,062 (0,93)
Érettségi	0,283 (0,28)	0,052 (1,09)	0,029 (0,98)
Diploma	0,400 (0,94)	0,267 (0,96)	0,083 (0,99)
Sig	0,000	0,000	0,034

HIVATKOZÁSOK

- Angelusz R. – Tardos R. (2009) A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, 2, 9–57.
- Balázs É. (2003) Expanzió középfokon. Az oktatásügy válaszlai egy évtized társadalmi kihívásaira. *Szociológiai Szemle*, 1, 55–78.
- Balogh K. – Hajdu G. – Huszár Á. – Kristóf L. – Megyesi B. (2019) *Származás és integráció a mai magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
- Becker, G. – Tomes, N. (1986) Human Capital and the Rise and Fall of Families. *Journal of Labor Economics*, 3, S1–39.
- Blanden, J. (2013) Cross-country Rankings in Intergenerational Mobility: A Comparison of Approaches from Economics and Sociology. *Journal of Economic Surveys*, 1, 38–73. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6419.2011.00690.x>
- Blanden, J. – Goodman, A. – Gregg, P. – Machin, S. (2002) *Changes in Intergenerational Mobility in Britain*. CEEDP, 26. London: Centre for the Economics of Education, London School of Economics and Political Science. http://eprints.lse.ac.uk/19507/1/Changes_in_Intergenerational_Mobility_in_Britain.pdf
- Blaskó Zs. (2002) Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? *Szociológiai Szemle*, 2, 3–27.
- Bourdieu, P. (1996) A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése. Budapest: Gondolat
- Bukodi, E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2017) *Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account and an Old Story*. INET Oxford Working Papers no. 2017-03. https://www.inet.ox.ac.uk/files/Social_Mobility_Europe_final_April_2017.pdf
- Chan, T. W. (2018) Social Mobility and the Well-being of Individuals. *The British Journal of Sociology*, 1, 183–206. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-4446.12285>
- Checchi D. – Ichino A. – Rustichini A. (1999) More equal but less mobile? Educational financing and intergenerational mobility in Italy and in the US. *Journal of Public Economics*, 71, 351–393.
- Chevalier, A. – Denny- Kevin, McMahon, Dorren (2003) A Multi-country Study of Inter-generational Educational Mobility. *Working Paper Series no. 03/14*. Dublin: University College Dublin, UCD Centre for Economic Research. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/72425/1/36378201X.pdf>
- Chetty, R. – Hendren, N. – Kline, P. – Emmanuel Saez, E. – Turner, N. (2014) Is the United States Still a Land of Opportunity? Recent Trends in Intergenerational Mobility. *American Economic Review*, 5, 141–147. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.104.5.141>
- Coleman, J. S. (1968) Equality of Educational Opportunity. *Equity & Excellence in Education*, 5, 19–28. <http://dx.doi.org/10.1080/0020486680060504>
- Coleman, J. S. (1969) Equality of Educational Opportunity Reexamined. *Socio-Economic Planning Sciences*, 2–4, 347–354. [https://doi.org/10.1016/0038-0121\(69\)90029-9](https://doi.org/10.1016/0038-0121(69)90029-9)
- Davies S. – Rizk J. (2017) The Three Generations of Cultural Capital Research: A Narrative Review. *Review of Educational Research*, 3, 1–35. <https://doi.org/10.3102/0034654317748423>
- De Graaf, N. D. – De Graaf, P. M. – Kraaykamp, G. (2000) Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands: A Refinement of the Cultural Capital Perspective. *Sociology of Education*, 2, 92–111. <http://dx.doi.org/10.2307/2673239>
- DiMaggio, P. (1982) Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students. *American Sociological Review*, 2, 189–201. <http://dx.doi.org/10.2307/2094962>
- Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015) Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *Socio.hu*, 3, 44–63. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>
- Entwistle, D. – Alexander, K. (1992) Summer Setback: Race, Poverty, School Composition and Educational Stratification in the United States. *American Sociological Review*, 1, 72–84. <http://dx.doi.org/10.2307/2096145>
- Hajdu G. (2012) Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In Kovách, I. – Dupcsik, Cs. – P. Tóth T. – Takács, J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum Kiadó, 45–62.
- Houle, J. N. – Martin, M. A. (2011) Does Intergenerational Mobility Shape Psychological Distress? Sorokin Revisited. *Research in Social Stratification and Mobility*, 2, 193–203. <http://dx.doi.org/10.1016/j.rssm.2010.11.001>
- Jackson, M. – Evans, G. (2017) Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies in Europe. *Sociological Science*, 4, 54–79. <http://dx.doi.org/10.15195/v4.a3>
- Kisfalusi D. (2013) Kapcsolati és hálózati tőke. Vázlat a társadalmi tőke kettős természetéről. *Szociológiai Szemle*, 3, 84–101.
- Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (2012) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Argumentum Kiadó: Budapest
- Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2015) Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés. *Socio.hu*, 3, 63–83. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.63>

- Kovách, I. – Hajdu G. – Geró Márton – Kristóf L. – Szabó A. (2017) Az integrációs modell. In Kovách, I. (szerk.) *Társadalmi integráció: Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, Szeged: Belvedere Meridionale, MTA TK Szociológiai Intézet, 21–48.
- Nahalka I. (1998) A magyar iskolarendszer átalakulása befejeződött. *Új Pedagógiai Szemle*, 5. 3–19.
- Nahalka I. (2003) Az oktatás társadalmi meghatározottsága. In Ballér E. (szerk.) *Didaktika – Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Nahalka I. (2007) *Esélyegyenlőtlenség az iskolában: Helyzetelemzés és lehetséges feladatok*. http://www.oktatasikerekasztal.hu/ulesek/070502/nahalka_eselyegyenlotlenseg_az_iskolaban.pdf
- Nikolaev, B. – Burns, A. (2014) Intergenerational Mobility and Subjective Well-being: Evidence from the General Social Survey. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 53, 82–96. <http://dx.doi.org/10.1016/j.socec.2014.08.005>
- Lareau, A. (2015) Cultural Knowledge and Social Inequality. *American Sociological Review*, 1, 1–27. <https://dx.doi.org/10.1177/0003122414565814>
- Lee, E. M. – Kramer, R. (2013) Out with the Old, In with the New? Habitus and Social Mobility at Selective Colleges. *Sociology of Education*, 1, 18–35.
- Reay, D. – Crozier, G. – Clayton, J. (2009) Strangers in Paradise? Working Class Students in Elite Universities. *Sociology*, 6, 1103–1121. <https://doi.org/10.1177/0038038509345700>
- Radó P. (2019) A szelekcióról nagyon egyszerűen. *Tani-tani Online*, 2019.02.10. http://www.tani-tani.info/a_szelekciorol_nagyon_egyszeruen
- Róbert P. (1986) Társadalmi mobilitás – státuszmobilitás. *Szociológia*, 15, 111–142.
- Róbert P. (2018) Intergenerációs iskolai mobilitás az európai országokban a válság előtt és után. In Kolosi, T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Ríport*. Budapest: Társki, 64–80.
- Schneebaum, A. – Rumpelmaier, B. – Altzinger, W. (2014) Intergenerational Educational Persistence in Europe. *Department of Economics Working Paper Series, no. 174*. WU Vienna University of Economics and Business: Vienna. <https://epub.wu.ac.at/4139/1/wp174.pdf>